

NEV'Î

MESERRET DİRİÖZ

Bilindiği gibi 16. asır, Klasik Türk Edebiyatının altın devridir. Çünkü Türklerin İslâm kültürü içerisinde İran Edebiyatını örnek alarak başlattıkları bu edebiyat, bu asırda, Fuzulî (Ö. 1555/1556) ve Bâkî (1526-1600) gibi kendi içinden büyük ustalarını yetiştirmeye başlamış, böylece, orijinal şeklini almış ve rüşdünü isbat etmiştir. Artık şâirlerimiz, kendilerini İran şâirlerinden aşağı görmüyorlar, aksine, onlara üstünlük iddiasında bulunuyorlardı. İşte böyle bir devrin yetiştirdiği birinci plânda gelen şâirlerimizden birisi Nev'î'dir.

I - HAYATI

Nev'î, Hicrî 940'ta (1533/1534) Malkara'da dünyaya gelmiştir. Adı Yahya, babasının adı Pîr Ali'dir. Pîr Ali, Ankara'dan Malkara'ya gelip yerleşen Hoca Kemâl adında zengin bir zatın oğlu olan Nasuh Halife'nin oğludur. Nasuh Halife, Doğudan gelip Rodoscuk kasabası yakınlarında kazdığı bir mağarada yaşarken, Malkara kadısı Karpuz Yahya Efendi'nin biricik kızıyla evlenen bir azizin üç kızından birisiyle evlenmiş ve o kızıdan Pîr Ali doğmuş, Pîr Ali de Muhammediye sahibi Yazıcı-zâde Mehmed Efendi'nin ahfadından salih bir zâtın kızıyla evlenmiş, ondan da şâir Yahya Nev'î dünyaya gelmiştir.

Nev'î'nin babası Pîr Ali, Malkara'da zâhirî ilimleri tahsil ettikten sonra, kibâr-ı Halvetiyyeden Şeyh Bâyezîd-i Rûmî'ye intisap etmiştir. Şeyhin çok yakını ve ilhamlarının kâtibi olmuştur. Onun ölümünden sonra, İbrâhim Gülşenî (1427-1533/1534)nin şöhretini duyunca, hemen Mısır'a gitmek istemiş, bu maksatla geldiği İstanbul'da onunla karşılaşmıştır. Şeyh kendisine: "Pîr Ali Dede, bizi bunda getiren, senin câzibe-i mahabbetündür." diye hitap etmiştir. Gülşenî, bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra, Mısır'a dönerken, Pîr Ali de onunla birlikte gitmek istemiş, fakat Şeyh, onun ricasını kabûl etmiyerek ona, sılaya dönmesini, iyâlinin maişetini te'min etmesini söylemiş ve bu arada "Nev'î'nin zuhûrunu" müjdelemiştir.

Bundan sonra Pîr Ali, Malkara'da "Turhan Bey Câmi-i Şerîfi'ne imam u hatib ve mekteb-i sibyâna muallim ü edîb" olmuş, 952 (1545) tarihinde, Nev'î on iki yaşında iken ölmüştür.

Pîr Ali, zâhirî ve bâtinî ilimlerde kudret sahibi olduğu gibi, aynı zamanda şâirdi. Torunu Atâ'î, ondan şu beyti nakleder:

Gerek sen zühde meşgûl ol gerekse elde tut bâde
Virür bu dehr-i dûn elbette 'ömrün hürmenin bâde

Pîr Ali, oğlu Nev'î'ye daha on yaşını bitirdiği bir sırada "zîkr" telkin etmiş ve tasavvufun karmaşık meselelerini ve sûfiyye tâifesinin sırlarını, güzel bir üslupla anlatmıştır.

Nev'î, 1550 tarihinde İstanbul'a giderek, Dâvûd Paşa Medresesinde (aha-veyn) denen iki kardeşten Karamanlı Ahî-zâde Ahmed Efendi (ö. 1566)nin, bilâhara da onun küçük kardeşi Mehmed Efendi (Ö. 1566) nin (Sahn) daki derslerine devam etmiştir. Mehmed Efendi'nin medresesi, Nev'î ile tam bir şâirler sınıfı halini almıştı. Çünkü, hocanın etrafında, Nev'î'den başka, Hoca Sa'deddin (1536-1599), Bâkî (1526-1600), Remzî-zâde (Ö. 1597/1598), Husrev-zâde (Ö. 1592), Üsküplü Vâlihî (Ö. 1599), Karamanlı Muhyiddin (Ö. 1595?), Edirneli Mecdî (Ö. 1590/1591), Cevrî (Ö. 1586), Camcı-zâde (Ö. 1589?) gibi on dört şâir toplanmıştı.

Nev'î hocasına çok bağlanmıştı. Mehmed Efendi, (1555) de Edirne'deki Bayezidiyye Medresesine tayin edildiği zaman, onunla birlikte Edirne'ye gitmiş, sonra 1563'de hocasının Süleymâniye müderrisliğine tayini üzerine onunla tekrar İstanbul'a dönmüş ve mülâzım olmuştur. 1563'te mülâzemetini kayd eden Hâmid Efendi'nin Kazaskerliği zamanında, 20 akça ile Gelibolu'daki Balaban Paşa Medresesine müderris olmuştur. 1572'de İstanbul'a gelmiştir. Terfi ede ede 1583'de dâhil derecesinde olan Mihr-i Mâh medresesine tayin edilmiş, 1585'te evlenmiştir. 1587'de Sahn-ı semân'dan Çınarlı müderrisliğine yükselmiş ve bu vazifede uzun zaman kalmıştır. 1590 tarihinde Bağdad kadılığına tayini çıkmıştır. Nev'î, bu vazifeden hoşlanmamış ve Kadılık hizmetinin mes'uliyetini yüklenmek istememiştir. Yerine bir nâib göndermeyi düşünürken, III. Sultan Murad'ın Şehzâdesi Mustafa'nın muallimliğine getirilmiştir. Bu mühim hâdise üzerine, sonradan oğlu Atâ'î'ye hocalık da yapmış olan Ahî-zâde Abdülhalim (1556-1604), şu kıt'a ile kendisini tebrik etmiştir:

Zât-ı 'âlî-şânını Bağdâd'a lâyıq görmedi
Gûş idenler bu peyâmı bende vü âzâddan
Rehber olub 'avn-i Hâk tebdil olundu manşibiñ
Hoş dimişlerdür bunu yañış döner Bağdâd'dan

Nev'î, Şehzâde Mustafa'yı okutmaya başladıktan sonra, yaşları müsait oldukça, Bayezid, Osman ve Abdullah adındaki şehzâdeler de bu derslere katılmışlardır.

Nev'î'nin geniş bilgisi, tatlı konuşması, dersini çok güzel öğretmesi, şehzâdeleri memnun ettiği gibi, padişahın da alâkasını çekmiştir. Padişah bazan bu derslerde bulunur ve hattâ hocaya yazılı ve sözlü sorular sorarak, aldığı cevaplarla müşküllerini halle çalışırdı. Padişahla Nev'î arasında büyük bir yakınlık meydana geldi. Aynı zamanda şâir olan padişah ile zaman zaman karşılıklı şiirler yazıp birbirine gönderiyorlardı. Âlim ve muallim olan şâir, III. Sultan Murad'ın fevkalâde teveccühünü kazanmış, hattâ devlet işlerinde bile onun mahrem-i esrârı olmuştu. Ferhad Paşa (Ö. 1595)'nin Sadrazam, Cağala-zâde Sinan Paşa (Ö. 1605)'nin Kapudân-ı Deryâ, Mehmed Paşa oğlu Hasan Paşa'nın Şam Beylerbeyi, Bostan-zâde (1535-1598)'nin Kazasker, Sun'ullah Efendi (1552/1553-1612)'nin Şeyhülislam ve Remzî-zâde (Ö. 1597/1598)'nin Bursa kadısı oluşunda, onun birinci derece te'siri olmuştu. Hattâ muayedelerde Osmanlı Kânûnu icabı, pâdişahın eteği öpülürken, Padişahlar şehzâde hocalarına ayağa kalkmazlardı. Lâkin Nev'î, Padişah üzerindeki te'siri dolayısıyla, bu kânûnu bile değiştirmiş ve Padişahın kendisi için ayağa kalkmasını temin etmiştir. Bununla berâber o, pâdişahla aralarında geçenleri kimseye söylemez ve onu, övünme vesilesi yapmazdı.

Nev'î'nin şeh-zâde hocahğı, 1595'te III. Sultan Murâd'ın ölümüne kadar beş sene sürmüştür. Yeni padişah III. Mehmed (1567-1603), tahta çıkar çıkmaz Nev'î'nin okuttuğu şeh-zâdeleri öldürttü. Ancak Padişah, Nev'î'nin hocalıktan aldığı maaşa dokunmadıktan başka, günlük tahsisatına, Kazaskerlik tekaüdiyesinin de eklenmesini ve nöbetde on mülâzım verilmesini ferman etmişti. Aynı yıl içinde, kaynatası Nişancı Mehmed Efendi'nin medresesi de 50 akça ile kendisine tevcih edildi. Nev'î'nin hayatının son üç dört yılı bu şekilde geçmiş, nihâyet 1007 senesi Zilka'de'si sonuna rastlayan Çarşamba günü (24 Haziran 1599) ikindi vakti 67 yaşında dünyaya gözlerini yummuştur. Ertesi gün, namazı Arab-zâde Abdürre'ûf Efendi tarafından Fatih Cami'inde kaldırıldıktan sonra, cenazesi, Vefa Câmi'i haziresinde, Şeyh Şa'ban Efendi'nin yanına gömülmüştür. Ölümü için Manastırlı Keşfi:

“Yirüñ cennât ola Nev'î Efendi”

mısramı, Bağdadlı Vahdetî de:

“Adem gül-zârım cây itdi Nev'î”

mısrarını tarih düşürmüştür. Oğlu Atâî, Vahdetî'nin tarih mısra'ındaki "adem" kelimesini "Cinân" kelimesi ile değiştirerek, mısra'ı:

"Cinân gül-zârını cây itdi Nev'î"

şekline sokmuştur.

Nev'î, ilim ve fazilet sahibi olarak haklı bir isim yapmıştır. III. Sultan Murad üzerindeki nüfuzuna rağmen, bir an tevazuu bırakmamıştır. Padişah'tan başka hiç kimseden bir şey kabûl etmemiştir. Meselâ, Padişahla yaptığı uzun yazışmalar ve münâzaralar sonunda, Sinan Paşa (Ö. 1596)'yı azl ettirerek, yerine sadrazamhğa Ferhad Paşa'nın getirilmesini sağlaması üzerine, bunu duyan Paşa'nın, o gece kendisine yirmi bin dirhem göndermesi karşısında Nev'î, o paraları reddederek iade etmiş ve Paşa'ya şu haberi göndermiştir: "Bu hakir, zayıf bir serçe gibi boğazı dardır. Kartalların avı olacak lokmalara heves ederse, hudutsuz derde uğrar. Onun için, lutf etsinler, gönümüzün hâlini değiştirerek, huzurumuzu uçurmayı reva görmesinler."

Aldığı gerçek tasavvuf terbiyesiyle, dünya ihtiraslarından uzak durmuş, dünyanın malına, mülküne, servet ve debdebesine itibâr etmemiştir. Eline geçen bütün parayı ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. O derecede ki, öldüğü zaman, bir şeyi bulunmadığı için cenaze masrafını padişah vermiştir.

Nev'î'nin Tasavvuf vâdisindeki ilk hocası ve seyhi, babası Pîr Ali Efendi olmuştu. Onun ölümünden sonra, Nev'î, Serhoş Bâli Efendi (Ö. 1573)'ye intisap etmiş, ondan sonra Kurd Efendi (Ö. 1588)'ye mürid olmuş ve daha sonra da Şaban Efendi (Ö. 1593)'den feyz almıştır.

II - ESERLERİ

Kaynaklar, Nev'î'nin tefsir, akaid, fıkıh, kelâm, mantık ve tasavvuf gibi mevzularda, otuzun üzerinde eser meydana getirdiğini yazarlarsa da, bugün, bunlardan bir kısmı elimize geçmiş değildir.

Ancak biz, burada Nev'î'nin Muhaşşilü'l-keîâm, Şerh-i Risâle-i Kudsiyye, Şerh-i Heyâkili'n-nûr ve Sûre-i Mülk Tefsiri gibi Arapça yazdığı bir iki mühim eserinin adını vermekle yetinerek, sâdece Türkçe eserlerinden bahs etmek istiyoruz.

A- Manzum Eserleri:

1) Dîvân: Üniversite kütüphanesinde iki, Lâla İsmail, Revan ve Nuruosmaniye kütüphanelerinde birer nusha olmak üzere, İstanbul kütüphane-

lerinde Nev'î Divanı'nın beş yazma nushası vardır. Herbirinin ihtiva ettiği gazel, kaside vs. adedi birbirine uymamaktadır. Bu yazma divanlar arasında en iyisi sandığımız nusha, şimdi Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Lâlâ İsmail Kitapları arasında 447 numaralı mecmua içindeki nushadır. İçinde 16 kaside, 1 terci'-i bend, 2 müsemmen, 2 müseddes, 5 muhammes, 1 murabba, 5 tahmis ve 421 gazel vardır. Baştaki mensur mukaddimeden anlaşıldığına göre şair, "Mecmu'a-i Eş'ar"ı, III. Sultan Murad'a takdim etmek maksadıyla şiirlerini yeniden bu divanda toplamıştır. Nev'î, önsözünü şu kıt'asiyle bitirmektedir:

Söz gevherine yok bilürüz gerçi ihtiyâç
Şehler hazînesinde güher bî-kerân olur
Amma ki şıdk-ı pâk ile sâhib-nazarlara
Bir kaçtra eşg-i dîde 'azîm armağân olur

Bu divanda bulunan 16 kasideden üçü, III. Sultan Murad (1546-1595)a, biri II. Sultan Selim (1524-1574)e, biri Kanûnî Sultan Süleyman (1494-1566)a, ikisi Siyâvüş Paşa (Ö. 1601)ya, biri Şemsî Paşa (Ö. 1580)ya, biri Nişancı Mahmud Çelebi (Ö. 1589)ye, biri II. Selim'in nedimi Celâl Bey'e, biri Ferîdûn Bey (Ö. 1583)e ve biri de Hasan Ağa'ya takdim edilmiştir. Bunlar arasında III. Murad'ın şehzâdesi Mehmed (1567-1603)in sünnet düğünü dolayısıyla yazılmış Süriye Kasidesi, çok ün yapmış bir eserdir.

Nev'î'nin gazelleri ise, umûmiyetle üzerinde ittifak edildiği gibi, onun en başarılı şiirleridir.

2) Hasb-i hâl: Mevzuu tasavvuf olan bu küçük mesnevi, sekizyüz beyitten fazladır. Nushaları nâdirdir. Bizim bildiğimiz kadariyle, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmaları arasında iki nushası mevcuttur. Şairin şeyhi, Serhoş Bâli Efendi'nin işaretleriyle yazılmış ve III. Sultan Murad'a takdim edilmiştir. "Feilâtün mefâ'ilün fe'ilün" vezniyle yazılmıştır.

İdelüm vâir iken mecâl-i maqâl
Hamd-i Ma'bûd-i bî-şebîh ü mişâl

beytiyle başlar. Otuz altı başlık altında seyir ve sülûk'e dâir meseleleri inceleyerek, tasavvufun belli başlı esâslarını anlatır.

Namık Kemâl'in, Sultan Veled'e atf ettiği meşhur kıt'a da bu eserin içindedir. Nev'î bunu, Câmî'den tercüme etmiştir.

Ben bilmez idüm gizlü 'ıyan hep sen imişsin
 Canlarda vü dillerde nihan hep sen imişsin
 Senden bu cihân içre nişân ister idüm ben
 Âhır bunu bildüm ki cihân hep sen imişsin

Gerek şekil ve gerekse muhtevâ yönünden oldukça büyük bir değer taşıyan bu küçük eser, şu münacaatla bitmektedir:

Yâ İlâhî zebûn u nâ-çârem
 Yüzüm ağ eyle bir siyeh-kârem

Baňa tesvîde nâme virmedi sûd
 Mededüñ riştesini kııl memdûd

Dimem ânı ki eyle 'abd-i şekûr
 Kııl cemi'-i günâhını mağfûr

Dimezin sâñâ 'abd-i hâş olayın
 Dükeli kayddan hâlâş olayın

Dimem elbette gösterüb dîdâr
 Bağ-ı vaşlından eyle ber-hur-dâr

Ne du'âya liyâkatüm vardur
 Ne temennâya kudretüm vardur

Baňa yokdur rızâdan özge murâd
 Şerr eğer hayr herçi bâd-â-bâd

Yâ İlâhî kemâl-i Zâtuñ için
 Sırr-ı esmâ vü hem Şifâtuñ için

'Âbide virdüğüñ tecellî için
 Zâhîde virdüğüñ tesellî için

Şeref-i Hazret-i Risâlet için
 Aña rûzî olan hidâyet için

Nev'î'ye kııl naşîb îmânı
 Kııl-i kabz-ı rahmet it ânı

Nazar-ı lutfuñ müdâm eyle
 Âhîrin hayr ile temâm eyle

3) Tercüme-i Hâdîs-i Erba'în: Nev'î'nin 977 (1569-1570) da Gelibolu'da Mesih Paşa müderrisi iken yazdığı bir eserdir. Bildiğimiz tek nushası, Selîm, Ağa Kütüphanesinde. Tercümesi yapılan Kırk Hadisin bir kısmı, Câmî'den, bir kısmı da o zamanın Osmanlı ülkesinde hemen her münevverin bildiği yaygın hadislerden alınmıştır. Bu hadisler, mevzuları itibâriyle 4 bölümde toplanmıştır. Her hadis, bir kıt'ayla tercüme edilmiştir. Her kıt'a "Fe'ilâtün, fe'ilâtün, fe'ilâtün, fe'ilün" vezni ile kaleme alınmıştır.

Kaynaklarda, her ne kadar Nev'î'nin, Münazara-i Tûtî ba-Zağ, Gevher-i Râz¹ ve Kıssa-i Mûsâ vü Hızır adlı mesnevîlerinden söz edilmişse de, biz şimdiye kadar bunlardan hiçbirisine rasthyamadık.

B- Mensur Eserleri:

1) Keşfü'l-Hicâb min vechi'l-kitâb: Büyük mutasavvıf, Muhyî'd-din İbn el-Arabî (1165-1240)nin Fûşûşü'l-hikem adlı meşhur eserinin tercümesidir. Yazma nüshaları oldukça çoktur. Meselâ, Üniversite, Topkapı, Millet, Nuru-osmâniye, Halet Efendi ve Kılıç Ali Paşa Kütüphanelerinde birer nushası vardır. Bu yazmalar 250-300 varak arasında bir hacme sahiptir. Tercüme, Padişah III. Sultan Murad'ın ve onun yakınlarından "Zeyrek Ağa"nın teşviki ve Şeyh Şaban Efendi'nin yardım ve himmetiyle 1002 (1593/1594) tarihinde meydana getirilmiştir. Ayrıca müellif, kitabı tercüme ederken, Cenedî (Ö. 1300)nin, Dâvûd-ı Kayserî (Ö. 1350)nin ve bilhassa Molla Câmî (1414-1492)-nin şerhlerinden istifâde etmiştir.

Eser, Âdem'den Hazret-i Muhammed'e kadar gelen ve her birisinin temiz kalpleri, sıfât-i İlâhiyeden bir sıfâta mazhar olan 27 peygamberden ötürü, 27 fas olarak tertib edilmiştir. Tasavvufun en karmaşık ve en ihtilaflı meseleleri, gayet açık bir dille işlenmiştir. Nev'î, bu eserini yer yer güzel şiirlerle süslemiştir. Kitab, aşağıdaki tarih kıt'asıyla sona ermektedir:

Ta kim irişdi hâtem-i tab'î-i cevâda gam
Oldı fuşûl-i faşş-ı Hikem tayy-i muhtetem
Te'lif âhır oldı temâm oldı çün raqam
Târîh-i âhirini didüm âhirü'l-kalem

¹ Agâh Sırrı Levend, Nev'î'nin Gevher-i Râz mesnevîsinin Millet Kütüphanesi 1104 nr. da olduğunu söylemekte ise de (Türk Edebiyatı Tarihi I, Ankara, 1973, s. 142), hakikatte bu, Nev'î'nin Hasb-i hâl adlı eseridir.

“âhirü'l-kalem” terkiibinden anlaşıldığına göre kitab, 1002 (1593/1594) tarihinde bitirilmiştir. Kâtib Çelebi'nin Keşfü'z-zünûn'da verdiği “Şerh-i Füşûş-i Nev'i-i kâmil” mısraı da, 1002 tarihini vermektedir.

2) Netâicü'l-fünûn ve maḥâsinü'l-mütûn: Nev'i'nin çok tutunmuş ve okunmuş mühim eserlerindedir. Hemen her kütüphanede, nushalarına rastlamak mümkündür. Ne'vi bu eserini, Padişah III. Murad'a takdim etmiştir.

Önsözünde ilim ve fenlere karşı ihtiras derecesindeki bağlılığından bahsetmekte ve şunları söylemektedir: “Müddet-i talebümde her fende cem' itdigüm mesâil-i mühimme kim, fehmi eshel ve nef'i, eşmel ola, her mahalde derc itdüm. Ol sebebden kitâba, “Netâicü'l-fünûn” deyu ad virdüm”. On iki fenni içine alan ve hacim yönünden fazla büyük olmayan kitapta, ki meselâ bizdeki yazma nusha 82 yapraktır, bahis konusu edilen fenler, şu sırayı takip etmektedir: Tarih - hikmet - hey'et - kelâm ve usûl-i fikh - hilâf - tefsir-tasavvuf - rü'yâ - Remil - efsun ve tıb - felâhat - nücûm, fâl ve zîc.

Nev'i, bu ilimlerin mevzuunu, hududunu, o fenlerde yazılmış eserleri kısaca anlatmıştır.

3) Fezâilü'l-vüzerâ ve ḥaşâilü'l-ümerâ: 14 sahife tutan bu eser, Koca Sinan Paşa adına yazılmıştır. Bildiğimiz bir nushası, Ayasofya Kütüphanesindedir. Bu risâle, “Vezirsiz sultan, ancak Allah'tır. Yoksa, her padişâha bir vezir lâzımdır.” fikri etrafında geliştirilmiştir. Mukaddimeden sonra, Nev'i'nin “adâlet” redifli bir kasidesi gelmektedir. Bir fikir vermek için baş taraftan bir iki cümle iktibas ediyoruz: “Eger sultân bi-nefsihi, taşaddî-i emr-i vezâret ve tekeffül-i meşâlih-i vekâlet kılursa, pâdişâh vezîrden mümtaz olmaz. Belki, vezîr ile şerik ve enbâz olur. Pes, her mertebenin bir şâhibi ve her bâbm, bir ḥâcibi gerek.” Eser oldukça ağır ve münşiyâne bir dille yazılmıştır. Nev'i, müdde'âsını isbat için yer yer âyetlerden, hadislerden ve farsça beyitlerden istifâde etmiştir.

4) Risâle-i Şikâyet-i Rûzigâr: Bu dört sahifelik küçük eser, bahsettiğimiz Fezâilü'l-vüzerâ adlı eserin sonundadır. Bunun da, muhtevâsından ve “Sa'adatlû Paşa Hazretleri” hitâbından anlaşıldığına nazaran Sinan Paşa için yazıldığı tahmin edilebilir.

5) Sinan Paşa'ya Mektub: Vezir-i azam Sinan Paşa'ya yaptığı bir ziyarette kendisini tahkîr maksadiyle “Şâ'ir, ehl-i 'ilm olmaz.” demesi üzerine, şiirin ilim olduğunu, gerçek şâirlerin aynı zamanda ilim sahibi bulduklarını, şiirin derecesinin çok yüksek olduğunu ve Hazret-i Peygamber'in şiiri ve şâir-

leri sevdiğini anlatan san'atlı bir mektuptur. Oğlu Atâî, bu mektubu Hâdîkatü'l-Hâkaik'de Nev'î'nin hayatını anlatırken, oraya aynen almıştır.

6) Nevâ-yi 'uşşâk: Nev'î'nin en mühim eserlerinden birisidir. Bilinen bir nushası İstanbul Üniversite Kütüphanesi Türkçe Yazma eserleri arasındadır. 38 sahifeden ibâret küçük bir eserdir. Kitap:

Ser-hadd-i râh-i mülk-i 'ademden sefer kılub
Geldük cihân sarâyına konduk müsâfirüz
Yoldan gelür za'if u ğaribüz, şikeste-bâl
Ma'zûr tut cenâbına hıdmetde kâşırüz

kıt'asiyle başlar ve şöyle devam eder:

“İlâhî! Vaţan-ı aşlıden sefer idüb, kesb-i kemâl için bu diyâra güzer itdüm. Şimdi, ne kemâlüm var ne mâlum. şîlâ-i rahm lâzım gelse, nice olur hâlüm. Bir sühte-i nâr-ı mahabbet, bî-ilm ü bî-ma'rifet kuluñum. Tahşîl-i 'ilm idüb fâik olmadum, Câh ile manşiba lâyıķ olmadum. Fazl u dânişüm kıl ile kâl, ne mâzi ma'fûmum oldı ne hâl. Yâr u diyâruma varmağa yüzüm yok. Ne armağan getürdüñ diseler, sözüm yok. Meger yokluğı tuhfe idem, nâmurâdlığı hediye iletem.”

Eser âdetâ Sinan Paşa (Ö. 1486)nın Tazarru'-nâme'de kullandığı uslûba yakın bir üslûpla, seci'li kısa cümlelerle kurulmuş ve yer yer çeşitli manzum parçalarla süslenmiştir. Münacatla başlayıp, münacatlarla devâm edip, yine, dua ve münacatla bitmektedir. Burada da Nev'î diğer mensur eserlerinde olduğu gibi, usta bir münşî ve süslü nesrin ihmâl edilemeyecek bir mümessili olarak karşımıza çıkmaktadır.

7) Faşlün fi fazileti'l-'uşşâk: Biraz önce sözünü ettiğimiz “Nevâ-yi 'Uşşâk”ın sonunda 13 sahifelik mensur bir eserdir. Hikâye ve şiirlerle süslenmiştir. Burada, aşkın mâhiyeti ve aşk yüzünden âşıkların çektikleri anlatılır. Eser, şu kıt'a ile son bulur:

Kimdür diyü Nev'î'yi şorarsañ
Ey 'âķil-i zu-fünûn-i devrân
Bir 'âşık-i müstemend ü Mecnûn
Mahrûm u zelil ü zâr u nâlân

8) Terceme-i Münşe'ât-ı Hâce-i Cihân: Nev'î'nin tek bir nushası British Museum'da olduğu anlaşılan bu eseri hakkında, şimdilik bir bilgimiz mevcut değildir.

Bu bahse şunu ilâve edelim ki, Nev'î'nin en büyük eseri, 17. asrın büyük hamse ve terâcim-i ahvâl müellifi, şâir ve münşisi olan oğlu Atâî'dir.

III - EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Tezkirecilerimizin onun hakkında hemen hemen ittifak ettikleri noktaları şöyle hulâsa edebiliriz ¹:

“Nev’î, devrinin bütün ilimlerinde iriştirmez bir selâhiyet sâhibidir.

Yüzü güzeldir, ahlâkı güzeldir, yaratılışı tertemizdir. Keskin bir anlayış ve zekâyâ mâliktir.

Dervîştir, kâmilidir, gayet hoş-sohbettir. Onun gerçek kemâlâtı, dünyadan elini ayağını çekenlere hayat bağışlar. Rindâne edâsını işiten hüner sâhipleri, mutlaka ondan faydalanırlar.

Şiirden hoşlanan veya şâir olan kimselerin elinde hiç bir şiir mecmu’ası ve sefinesi bulunmaz ki, onun inci gibi sözleri ve nefis beyitleri bunların içinde olmasın.

Nev’î, güzel ma’nâları, en iyi bir edâ ile beyan eder. İnce ma’nâ ile lâtif ifâdeyi, şekerin sütte erimesi gibi, birbiriyle imtizaç ettirmiştir.

Onun kasîdeleri, eski kasîde üstatlarınki gibi mükemmel; mesnevileri, anlatış yönüyle, muasırlarınkinden üstün ve gazelleri, ma’nâsının, üslûbuna uygunluğu sebebiyle eşsizdir”.

Esâsen, Nev’î de, şiirdeki kendi üstünlüğüne kanidir. Sözleri cevherdir elmadır, incidir:

Bilürler cevherinden haşşeri âbından elmâsı
Sözünden sen de fehm it kıadr-i Nev’î-i sühan-dânı

Bahr-i leâfâfet içre güher görmek isteseñ
Nev’î sözünü diñle kelâm-ı edîbi gör

Nebilerin, velilerin sonuncusu vardır. Şâirlerin de sonuncusu olur. Bu kendisidir:

Geldümse n’ola ben şu’arâ devrine âhır
‘Âdet budur âhırda gelür bezme ekâbir

O, yepyeni bir yol açmış, Türk şâirlerini, İran şi’rini taklit etmek utan-
cından kurtarmıştır:

¹ Burada söz konusu tezkireciler, Ahdî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Beyânî, Atâî ve Muhibbî’den ibarettir.

Nev'iyâ nazm içre icâd eyledüñ bir nazm-ı hâs
Rûm'u kırtarduñ 'Acem eş'ârını taklîdden

Velhasıl, ölse bile gam yemez. Çünkü, bu fâni mecliste tatlı bir söz bırak-
mıştır:

Ecel câmin içüb gam çekme Nev'î telh-kâm olsañ
Koduñ bu meclis-i fânîde bir şîrin suhan baķı

Nev'î'nin şiiirleri, dil ve ifâde yönünden umûmiyetle sâdedir. Şiiirlerinde
pek çok Tütükçe kelime ve deyim kullanmıştır. Birkaç misâl:

Birkaç ölümlü hasta vü ser-geşte kalmışuz
Pervâne gibi yanmadan artuķ ne çâremüz

Benüm ol kânıma ekmek doğrar

Zaman-ı va'de-i vaşla 'ömür vefâ itmez
Yetiş bu 'âşık-ı bîmâra 'ömrümün vâri

Bu son beyitte, Arapça "ömr" kelimesi Türkçe telaffuzuna göre "ömür"
şeklinde kullanılmıştır. "Ömrümün vâri" deyimini ise, şüphesiz, "Yürü dilber
yürü ömrümün vâri" türküsünü besleyen menba'dan gelmektedir.

Nev'î bazan:

Kağı taş kâtıysa ursun bâşını âña raķıb

gibi darb-ı meseller, bazan da:

Kimisi gamdan ider hazzı kimi şâdiden
Zevķ alur ehl-i cünûn her biri bir vâdiden

gibi darb-ı meselleşmiş sözler söylemiştir.

Esâsen, Nev'î, tabi'iliği bırakarak tasannu'a düşenleri hiç beğenmez,
kendi şîrinin sâde oluşuyla iftihâr eder:

Bu şâde nazmı ehl-i şanâyi' beğenmese
Nev'î ne gam bizüm sözümüz 'âşıkânedür

Ancak bu sözleri, Nev'î hiç san'at yapmaz mânâsına almamalıdır. Çünkü
bu beyitte bile o, "âşıkânedür" sözünün çift mânâsından istifade ederek tev-
riye san'atı yapmıştır. Nev'î san'atın değil, tasanu'un aleyhindedir. Sâdeliği

sevmektedir. Onun şiirleri arasında, her cins edebî san'at vardır. Sık sık teşbih yapar.

Görinür Nev'iyâ kânuma teşne çeşm-i maḥmûrî
Meğer kim ḥastadur kâfir şerâb-ı hoş-güvâr ister

beytinde, "Göz" ün, hasta, mahmur, kâfir ve şarap vasıflarını, açık açık söylemiştir.

Ondaki teşbihler bazan da tablo hâlinededir. Nitekim arz edeceğimiz beyitte, âşıkın hasretle eriyen kalbine düşen sevgilisinin kılıcının hayali, ilk baharda Hıristiyanların merâsimle denize attıkları haç'a benzetilmiştir:

Tiği ḥayâlini düşürüb kalb-i 'âşıkâ
Sûya nice bıraḳmış o kâfir şalibi gör

Nev'i'de, her çeşit cinasa rastlamak mümkündür. Bir misâl:

Bir ḳutlu ḳapu âçılıb elbette gelür zâr
Biz nerd-i maḥabbetde hemân zâr olabilsek

O, leff ü neşr san'atında çok başarılıdır:

Ferahdan ağlaruz gamdan güler bir özge abdâluz
Lebüñle ḥaṭṭıñuñ geh mest ü geh ḥayrânıyuz cânâ

Dudak, "şarab" olduğu için, mukabilinde "mest" ve hat, sebz yani "esrâr" olduğu için, karşılığında "hayran" kelimeleri kullanılmıştır. Yine, şarap ve esrarla alâkalı olmak üzere, "gam"la ağlamak, ferahla gülmek karşılaştırılmıştır.

Nev'i'de en çok rastlanan edebî san'at, ihâm-ı tenâsüptür. Buna da bir iki misâl vermek istiyoruz:

Giyüb zerrin libâs ol mihr-i 'âlem
Münevver ḳıldı dünyâyı ser-â-ser

Burada "serâser" in asıl mânâsı, "baştan başa" olduğu hâlde; "zerrin libas" la beraber olunca, onun, "altın telle dokunmuş kumaş" mânâsı da, ortaya çıkmış olmaktadır.

Şükûfeden yem-i aḥḳarda yelken açdı dıraḫt
Donanma ḥâzır ider şâh-ı nev-bahâr yine

Burada donanma'nın her iki ma'nâsı da mevcuttur.

Şurasını arz edelim ki, Nev'î'de, Klâsik edebiyatımızda kullanılmış edebî san'atların belli başlılarına rastlanmaktadır. Meselâ şu beyit güzel bir hüsn-i ta'lil örneği olabilir:

‘Ârızuñda qararan hâl degül ey gül-i ter
Doğunub ânâ şu‘â-ı başarum kaldı eğer

(Ey tâze gül! Yanağında kararan şey, ben değildir. Ona, gözümün ışığı dokunmuş, onun izi kalmıştır.)

Nev'î, her şeyden önce, gönül adamıdır, aşk adamıdır. Ona göre; hiç kimse aşkın ne olduğunu bilmez. Halbuki O, gönülde bir ibâdetdir:

Kimseler ‘ışk neydügin bilmez
Nev‘iyâ dilde bir ‘ibâdetdür.

Bazıları gerçek yerine efsâneyi sever. Sâdece Şîrîn'i, Leylâ'yı güzellik sembolü tanır. Halbuki insan gerçek âşıkça, kendisi için, Leylâ mı bulunmaz?

Temâm oldı güzellik şanma Şîrîn ile Leylâ'da
Nice Leylâ bulunur erlik ammâ ‘âşık olmağdur

Onun etrafında muhabbetin kokusunu almış bir görür göz sâhibi, ârif kişi yoktur. Halbuki, eskisine nazaran, ne gülün rengi, kokusu azalmış; ne bahçenin bülbülü eksiktir:

Mağabbet bûym almış bir başîret ehli ‘ârif yok
Ne gülde reng ü bû kem-ter ne gülşende hezâr eksük

O, gerçek âşıktır. Muhabbet yolunda hiç bir şeye kırılmaz, incinmez. Onun için, düşmanın attığı taştan ötürü sevinir, oynar, rakîbin kötü sözlerine karşı da güler.

Seng-i ‘adûdan oynaruz ta‘n-i rakîb ile güler
Râh-ı mağabbetde bize hiç nesne virmez inkisâr

Daha önce de birkaç defa işâret ettiğimiz gibi, Nev'î, nazârî ve amelî olarak büyük bir mutasavvıftır. Tasavvuf ve neşvesi, onun birçok şi'rinde, düşünce, duygu ve heyecan şeklinde dile gelmiştir.

İlâhî aşk sahiplerinin içi öyle bir ateşle yanar ki, onun bir parıltısı, bin tane Mûsâ'nın Tur'unu kül eder:

Şu âteşden yanar dağ-ı derûnı ehl-i ‘ışkuñ kim
Kül eyler nârnuñ bir lem‘ası biñ Tûr-ı Mûsâ'yı

Acaba, iki cihânı, birer kıvılcımla yakan bu ateşi, dilencilere nereden bağışlarlar:

Gedâlara nireden başş olur bu âteş kim
İki cihânı yaçarlar birer şerâre ile

Ey Nev'î! Zâhit, korku ve ümit tuzağına düştü. Faniliğe erenler ise, kederden de sevinçten de kurtuldular:

Nev'iyâ havf ü recâ kaydına düştü zâhid
Geçdiler ehl-i fenâ guşşa ile şâdiden

Sen, fânilik yolunun sonu yoktur veya yokluktur deme. Çünkü; neticede öte tarafı (Mekânsızlık) şehrine çıkar:

Dime fenâ yolunuñ Nev'iyâ nihâyeti yok
Gide gide ötesi şehr-i Lâ-mekân'a çıkar

Fenâfillâh'ın sonu, bakabillâh'tır. Hak ile Hak olunur. Bu "Ene'l-Hak" mertebesidir. Tanrı kudretiyle muttasıf olmaktır. İşte böyle bir aşk eri, himmet atına binince, Felek sahrasının arslanını avlar:

Tevsen-i himmete bir ıışık eri olunca süvâr
Sebze-zâr-ı Felek'ün şirini naçcîr eyler

Nev'î, samîmi, âşikane, sâde ve güzel şiirleriyle, muasırlarından itibâren Klâsik Edebiyatımızın yetiştirdiği birçok şâirlerimiz üzerinde te'sir icra etmiştir. Meselâ, Bağdadlı Rûhî (Ö. 1605/1606)nin Terki-i bendindeki:

Çarh-ı Felek'ün sa'dine vü nahsine la'net
Kevkeblerinün şâbit ü seyyârına hem yûf

mısra'ları, Nev'î'nin Müsemmen terci'-i bendindeki:

Erbâb-ı gamun nâliš ü efgânına la'net
Dilberlerinün va'de-i ihsânına la'net

mısralarında görülen havaya ne kadar uygundur.

Nef'î (Ö. 1636)nin:

Ûtûî-i mu'cize-güyem ne disem lâf degül
Çerh ile söyleşemem âyinesi şâf degül

matla'ıyla başlayan gazeli, Nev'î'nin:

La'î-i lebûne rûh disem lâf degüldür
Şâ'ir sözi bî-rûh ola inşâf degüldür

matla'lı gazelin kafiye ve havasını taşımaktadır.

Nedim (Ö. 1730)'in bir şarkısında bulunan:

Atañ ânañ seniñ vâri ise mihr ü mâhdır cânâ
Ki bir baķışda mihre bir baķışda mâha benzersiñ

mısra'larındaki mazmûnu, Fuzûlî'den almış olacağı gibi, Nev'î'nin:

Ger ķamer mâder olsa şems peder
Doğmaya bir seniñ gibi aķter

beytinden de almış olabileceği ihtimâli vardır.

Nedim'in:

La'î-i yâr ağzında ammâ vâ-pesin olmuş nefes
'Âşık-ı bîmârı gördüm can virüb cân almada

beytindeki tasavvur, Nev'î'nin:

Ħarc iderler naķd-i cânı la'î-i cânân almada
Ħastalar kúyinde yâruñ can virüb cân almada

beytindeki ifâdeye ne kadar çok benzemektedir.

Yine Nedim'in bir şarkısında bulunan:

Ħâmdır mîve-i vaşlm saña olmaz dersin
Olsun ey tâze nihâl-i çemen-i cân olsun

mısra'ları, Nev'î'nin:

Mîve-i vaşlı Nev'î'ye dime Ħâm
Olsun ey nâzenin nihâl olsun

mısra'larının hemen hemen aynıdır.

Bu hususta diyebiliriz ki, Nâmık Kemâl (1840-1888)in bile bazı mısra-
larının, edâ, ifâde ve ses tonu bakımından Nev'î'yi hatırlattığı görülür.
Meselâ, Kemâl'in:

Şâbit ol 'azmiñde dehr-i bî-şebâtuñ rağmine

mısra'ı ile, Nev'î'nin:

Cihân-ı bî-şebâtuñ rağmine devr itdürüb cânı

mısra'ı ve yine Kemâl'in:

Yere düşmekle cevher sâķıt olmaz ķadr u ķıymetden

mısra'ı ile Nev'î'nin:

Ki cevher eskimez eksilmek olmaz hâke de düşse

mısraı yan yana getirilirse, bu yakınlık, kolayca anlaşılabilir sanırız.

Nev'i'nin Arapça ve Farsça beyit ve kıt'aları, bilhassa mensur eserleri içine serpiştirilmiştir. Bir Farsça gazeli ise, Divanının (nun) kafiyesi içinde bulunmaktadır. Türkçe şiiirlerinin yanında bunlar, gerek kemiyet ve gerekse keyfiyet bakımından bir ehemmiyet arz etmezler.

Nev'i üzerinde söylenecek daha çok söz vardır. Bunları, bu konudaki çalışmalarımızın sonuna bırakıyoruz. Ancak sözümüzü bitirirken şurasını arz edelim ki, eski tezkirecilerimizin bir kısmı, Bâkî kasîdede ne ise, Nev'i gazelde odur, derler ve her birinin kendi alanında eşsiz olduğunu söylerler. Hakikatta, bu sâde ve külfetsiz yazan, çok duygulu ve samimi şârimiz, Bâkî mektebinin dışında, ayrı bir ekolün mensubudur. Bu sebepten ve daha başka cihetlerden, üzerinde durulması gereken bir şahsiyettir.

IV- GAZELLERİNDEN ÖRNEKLER

I

Çün sırr-i Hâk vücûh-i mezâhirde müstetir
Bir veche nâzırız baçalum Hâk ne gösterir

A'yan-i mümkünâta nazar eyledüm dilâ
Çayd-i şuverde her biri bir kâra muntazır

Gülşende gûne gûne nedür bu şükûfeler
Âb u havâsı bir çamunuñ bâğ-bânı bir

Ser-çeşme bunca çatreye baır-i vücûd imiş
Ser virmeyince olmadum âşinâ-yi sır

Mâhiyyet-i vücûb ile imkânı fark idüb
Oldum kuşûr-i kudretüme Nev'iyâ muğır

II

Câm-ı şafâ gerekmez dünyâ-yi dün elinden
Merdâneler şikârı almaz zebûn elinden

Çam çekme câm-i mergi yeksan şunar zemâne
Ol zehri Cem de çekmiş gerdûn-i dün elinden

Dil şafhasına baqđum eţrâfı cümle meşrûh
Bildüm bu nüsha çıkmış bir zû-fünûn elinden

Kef kef geçer deñizler ışık ile muţtarib-ğâl
Dağlar şikâyet eyler şabr ü sükûn elinden

Ğâli degül gönülden hergiz o zülf ü şâne
Kârum kıati müşevveş ģâl-i derûn elinden

Ehl-i şafâ dilinden bir şî'r didi Nev'î
Geh şükr ü geh şikâyet ışık u cünûn elinden

III

Güzel göz güzel el güzellik mağal
Nażîruñ bulunmaz güzelsin güzel

Benüm serv-i nâzum efendüm meded
Cefâyile nâzı dirâz itme gel

Şeh-i kâm-ransın gönüller kuluñ
Güzellikte saña bulunmaz bedel

Kime kim elin öpmek oldu naşib
Sa'âdetle devlet aña virdi el

Seni mâyl itmiş gibi ol ģazâl
Neden düşdi Nev'î bu ģüne ģazel

IV

Seng-i bî-dâd-i ışıka ser hem-ser
Nâvek-i kıavs-i cevri sine siper

Yidüğüm mîve-i nihâl-i firâk
İçdüğüm bezm-i ģamda ģûn-i ciger

Qurıdı bâğ-i dilde nağl-i ümîd
N'ola ger yaş dökerse dide-i ter

Göge çıkdı ģamuñla âh-i derûn
Şabr u tâkât yirinde yeller eser

ıřıkuñ inkâr eylemez Nev'î
Sever ey cevri çok nigâr sever

V

شب وصل توجویم لیک سودای محالست این
تصوّر میکنم اما که خواب و یا خیالست این

چه رخار (و) چه طلعت برچنین قامت تعالی الله
گل جنت بود آن سرو باغ اعتدالست این

صفسای وصلت جانان بلای محنت هجران
چه شوق و اضطرابست آن چه حزن و انفعالست این

در آغوش میانش وعده کرد آن سیمبر اما
مکن باورکه محض گفت و گو و قیل و قالست این

تمنای وصال و مفلسی و بی زر و زوری
زهی طرفه خیالست وزهی شیرین سؤالست این

شده مهجور نوعی بیگناه از جنت کویت
بقلاب خم زلفت بکش ورنه و بالست این

1- Senin visâl geceni arıyorum. Fakat bu, imkânsız (bir) sevdâdır; göz-
ümde canlandırıyorum, lâkin bu, ya (bir) rü'yâ veyâ (bir) hayâldir.

2- Nasıl (bir) yanak, nasıl (bir) güzellik? Böyle bir boy hakkında, Allah
(daha) yüce etsin, (demeli). O selvi (boy) cennet gülü olur. Bu (yanak) ise,
itidâl bahçesidir.

3- Sevgiliye kavuşmanın zevki ve ayrılık derdinin hicrânı... O, nasıl
(bir) istek ve ıztırab; bu, nasıl (bir) hüziün ve nasıl (bir) kırılmadır?

4- O gümüş göğüslü, belini kucaklatmak (sardırmaq) için söz verdi.
Fakat, inanma. Çünkü; bu, sırf boş söz ve laftan ibârettir.

5- (Bir taraftan) kavuşmak isteği, (diğer yandan) züğürtlük, altını ve
kuvveti olmamak... Ne tuhaf hayâl, ne tatlı dilenciliktir bu!.

6- (Senin) mahallenin cennetinden Nev'î, günahsız uzaklaşmış oldu.
Onu, zülfünün bükülümüyle çek, Yoksa, bu (bir) vebâldir.